

הרב צבי שטמפפר

מכר תנור מכר כיריים

- א. מבוא
- ב. התנור והכיריים במשניות
- ג. התנור בתלמודים
- ד. גרסת התלמודים
- ה. הנוסח בתקופת הגאונים והראשונים
- ו. סיכום

א. מבוא

המוכר את הבית, מכר את הדלת אבל לא את המפתח, מכר את המכתשת הקבועה אבל לא את המטלטלת, מכר את האצטרובל אבל לא את הקלת, **ולא את התנור ולא את הכיריים** בזמן שאמר לו הוא וכל מה שבתוכו הרי כולן מכורים. (בבא בתרא פ"ד מ"ג')

פרק רביעי ממשנת בבא בתרא עוסק בגדרי הנכס - במצבים בהם מכר אדם נכס "סתם" ולא פירש מה כלול במכר זה - מה עומד בפני עצמו ומה טפל לנכס ונמכר עמו. משנתנו עוסקת בדין המוכר בית, ומונה את אותם החפצים הכלולים במכר זה ואת אותם חפצים העומדים בפני עצמם, ונשארים ברשות המוכר. על העיקרון המנחה ברשימה זו נוכל לעמוד מתוך דברי המשנה "מכר את המכתשת הקבועה אבל לא את המטלטלת". דינה של אותה מכתשת משתנה בהתאם למצב קביעותה. הווי אומר, חפצים אשר הינם קבועים בבית נחשבים לחלק ממנו ונמכרים עמו, ואילו החפצים המטלטלים עומדים בפני עצמם.

לגבי התנור והכיריים אומרת המשנה שאינם מכורים. כך הוא הנוסח בדפוסי המשנה שלפנינו. אולם, בידינו נוסח שונה של המשנה בו חסרות המילים "ולא", ובמקום זאת מופיע "מכר תנור מכר כיריים". נוסח זה מופיע בכל כתבי היד השלמים של המשנה². נוסח זה נמצא בכתב יד אחד בלבד של התלמוד הבבלי (כת"י מינכן). לעומת זאת אנו מוצאים את הנוסח הראשון בכתבי היד של המשנה בבבלי³. נוסח אחד שמופיע בכל כתבי היד של ענף אחד, המיוחס כארצישראלי, לעומת נוסח הפוך אשר מופיע בכתבי היד מענף אחר, המיוחס

1. תודתי לפרופ' ד. רוזנטל שהפנה אותי לעיון במשנה זו, ולפניו הצגתי את עיקרי הדברים. על פי דפוס ונציה.
2. כת"י קאופמן, פארמה ולו (קיימברידג'). סקירה מסכמת על כתבי יד אלו ראה י. זוסמן "כתבי יד ומסורות נוסח של המשנה", דברי הקונגרס השביעי למדעי היהדות, מדור מחקרים בתלמוד הלכה ומדרש, עמודים 219-220. סיכום קצר ראה במאמרו של הרב כרמיאל כהן בגליון זה עמודים 43-44.
3. נוסח זה נמצא גם בקטע גניזה שפורסם ע"י א"י כץ ביגוני משנה' (עמוד פב). איני יודע טיבו. כת"י המבורג, פריז 1313, ואתיקן 115 אוקספורד 369, פירנצה - בתוספת הפיסקה "ולא רחיים", וכן בדפוס ונציה.

כבבלי, מביא להנחה שאין כאן השמטה גרידא הנובעת מטעות העתקה, כי אם שתי מסורות במשנה. על פי דברינו בנוגע לעיקרון המנחה, הרי שלפי מסורת אחת תנור וכיריים הינם חפצים מטלטלים, אשר על כן אינם נכללים במכר של בית. לעומת זאת, לפי מסורת אחרת, מדובר בחפצים קבועים שטפלים לבית ונמכרים עמו. ההבדל במסורות אם כן, אינו בעצם ההלכה אלא במציאות הריאלית של התנור והכיריים. כדי לבדוק הנחה זו יש לעקוב אחר התנור והכיריים במשנה ובתלמודים, ולנסות לצייר אותם כפי שהיו בבבל ובארץ ישראל. ציורים אלו יש להעתיק למשנתנו. בד בבד, יש לבדוק האם ניתן להוכיח מתוך מהלך הסוגיות מהו הנוסח אשר עמד לפני התלמודים, הגאונים, והראשונים, ואחר להסיק את המסקנות.

ב. התנור והכיריים במשניות

במספר מקומות במשנה אנו מוצאים התייחסות לתנור וכיריים כחפצים שניתן לטלטלם כדי להשאלם. נסקור דוגמאות אחדות.

1. השאלה בשביעית

המשנה שלפנינו עוסקת בהיתר השאלת תנור בשנת השמיטה:

משאלת אישה לחבירתה החשודה על השביעית נפה וכברה וריחים ותנור
 אבל לא תבור ולא תטחון עמה. (שביעית פ"ה מ"ט; גטין פ"ה מ"י)

המשנה עוסקת בהשאלת "כלי מטבח" לאישה החשודה על השביעית⁴ וממילא חשודה שתשתמש בכלים אלו למלאכות אסורות. טעם איסור השאלה לאישה זו מבואר במשנה - "שאיין מחזיקין ידי עוברי עבירה". משנתנו, כמו גם הקודמות לה במסכת שביעית, מונה מספר כלים שמותר להשאיל כיוון שאפשר לתלות שמא דרושים הם לה לדברי היתר. עם זאת, מדגישה המשנה הקודמת "וכולן בפירוש אסור" (אם פירשה לה שלפירות שביעית היא שואלת⁵), ומבאר הירושלמי (שביעית פ"ה ה"ד) שהוא הדין למשנתנו. כלומר, למרות הכלל במשנה ש"איין מחזיקין ידי עוברי עבירה" הרי שמותר להשאיל חפץ כל עוד ניתן לתלות בשימוש שאינו עבירה. לענייננו, מבאר שם הירושלמי: "רחיים - לטחון בו סממנים, תנור - לטמון בו אונין של פשטן". עולה מכאן שהן התנור והן הכיריים הינם חפצים נידים אשר כמו הנפה והכברה ניתן לטלטלם לביתה של השכנה לצורך מלאכתה. קשה לצייר כאן מציאות של כלים נייחים ולהניח שהמונח "משאלת" מתייחס לזכות שימוש. הסבר זה ירוקן מתוכן את דברי המשנה "וכולן בפירוש אסור", שכן אם תבוא השכנה אל בעלת התנור עם עיסתה במטרה לאפות בתנור הרי אין לך "פירוש" גדול מזה. יצוין, עם זאת, שאין הדברים מוכרחים, כיוון שבעיסה עצמה אין ניכר איסורה. גם אם תבוא החשודה

4. במפרשים הובאו דעות שונות במהות האיסור שחושדים בה: שמור - רש"י גטין סא, א; נעבד תוספות רי"ד לגטין; ביעור - רש"י שם, ריבמ"ץ, ר"ש, רא"ש, רע"ב ורש"י; ספיחין - מקדש לדוד, הובא במשנת יוסף ח"ב עמוד 13, וכן מבאר פרופ' פליקס בפירושו למשנה.

5. רמב"ם, פיהמ"ש שביעית פ"ה מ"ט.

לאפות ניתן להניח שבידה יבול שישיית⁶. כמו כן, לא ניתן לשלול לחלוטין פירוש אשר ינתק את המשנה מקודמותיה. ניתן לבאר כי לא באה המשנה לעסוק בהיתר השאלה במצבי ספק, אלא ביחסים שבין אישה לרעותה החשודה. יתכן שיחסים אלו יהוו גורם מספיק לאסור לחשודה כל שימוש בתוך מטבחה של שכנתה, שמא תבוא לעבור עבירה וחברתה לא תמנע בעדה עקב יחסים אלו⁷. באה משנתנו לחדש שאין חשש זה מספיק לאסור.

אמנם, קיימת אפשרות לפירוש בכיוון של חפצים נייחים, אך ההעמדה בדברים ניידים מתבארת בפשטות. לכך יש לצרף את העובדה, שכל ההופעות של הפועל ש.א.ל. במובן זה במשנה, אשר אינן מתייחסות לתנור ורחיים, מתייחסות לחפצים ניידים בלבד⁸.

2. המוֹדֵר מאכל מחבירו

המודר מאכל מחברו לא ישאלנו נפה וכברה ורחיים ותנור, אבל משאלו חלוק וטלית נזמים וטבעות וכל דבר שאין עושין בו אוכל נפש. (נדרים פ"ד מ"א)

המשנה עוסקת באדם שהדיר מעצמו מאכל חברו (או להיפך). בכך אסר על עצמו גם כלים (בבעלות חברו) המביאים לידי מאכל. על כן, אין לשאול ולהשאל חפצים אלו. גם כאן אנו מוצאים את הרחיים והתנור לצד הנפה והכברה, וגם כאן נראה שהציור הינו של כלים אשר ניתן לטלטלם ולהשאלם⁹. עם זאת, אין מניעה להסביר שהשימוש הינו בביתו של המשאל.

3. חוני המעגל

המשנה מספרת במעשה חוני המעגל:

מעשה שאמרו לו לחוני המעגל התפלל שירדו גשמים. אמר להם צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימקו. (תענית פ"ג מ"ח)

6. אפשרות זאת לא עלתה משום מה בירושלמי אשר העמיד את המקרה בשימוש לאונין של פשטן. יתכן שהדבר קשור למציאות החקלאית. המצב הקשה בשביעית עולה מהירושלמי (דמאי ד, א ותענית יד, א) "ר' בעא מישרי שמיטתא", מאיכה רבה (פתיחתא 2) פיסקה ג) "היהודים הללו שומרי שביעית הן ואין להן ירק ואכלו החוחים של זה" ועוד. המציאות של יבול שישיית הייתה ככל הנראה רחוקה ובפרט בידיה של חשודה על השביעית. בחשודה זו, מניח הירושלמי, אין אפשרות לתלות היתר כשאנו רואים עיסה בידיה. אולם אין אנו נזקקים לכך אם נניח שהמדובר בתנור מיטלטל. לפי הנחה זו רבותא היא להשימיענו שניתן לתלות אפילו בשימוש רחוק כטמינת אונין כיון שאין רואים את השימוש בפועל, והוא הדין לעיסה.

7. עיין להלן הערה 9, שכל שאינה משאלת כלים אלו מוציאה לעצמה שם רע בשכנותיה.

8. שביעית פ"ה מ"ח, מעשר שני פ"ג מ"ב, שבת פ"כג מ"א, ביצה פ"ה מ"ד, תענית פ"ד מ"ח, נדרים פ"ד מ"ו, שם פ"ג מ"ב, שם פ"ח מ"א, שם פ"ח מ"ב, שם פ"ח מ"ג, נידה פ"ט מ"ג. בשלושה מקומות מופיע הפועל ללא התייחסות ספציפית, שבועות פ"ח מ"א, שבועות פ"ח מ"ה, עבודה זרה פ"א מ"א. אכן, גם ראייה זו אינה מכרעת, שכן יתכן שנקטו פועל זה מתוך שפתחו בנפה כברה ורחיים. כמו כן אפשר שלא מצאנו הופעות של שאלה בקרקע כיון שלא נהגו להשאל קרקע.

9. כעין זה אנו מוצאים בתוספתא (כתובות פ"ז, ה"ג) ובברייתא בבבלי (כתובות עב, א): "הדירה שלא להשאל נפה וכברה רחים ותנור - יוציא ויתן כתובה, מפני שמשאיה שם רע בשכנותיה. וכן היא שנדרה שלא להשאל נפה וכברה רחים ותנור - תצא שלא בכתובה מפני שמשאיתו שם רע בשכנותו."

תיאור זה מצביע על תנור שניתן לטלטלו ממקום למקום לפי הצורך. במקרה זה ציפה חוני המעגל לגשם רב ועל כן יעץ להכניס את התנורים (שהיו מחימר) לתוך הבתים, מחשש שיתקלקלו. עם זאת, נראה שתנורי הפסח נוצרו באופן מיוחד לצורך זה, והיו בנויים בצורה שונה מאלה שנועדו לשימוש ביתי יומיומי. הדבר נובע מהכמות העצומה של תנורי פסחים שנדרשה לעולי רגלים בתקופות מסוימות¹⁰. כמו כן נראה שהיו אלו תנורים חד פעמיים¹¹.

4. טהרת תנור

המשניות להלן מתייחסות למבנה התנור:

תנור שנטמא כיצד מטהרין אותו? חולקו לשלושה וגורר את הטפילה עד שיהא בארץ... תנור שבא מחותך מבית האומן עשה לו לימודין נותן עליו והוא טהור. נטמא, סילק את הלימודין טהור... מרחו בטיט, מקבל טומאה. (כלים פ"ה משניות ז-ט)

כיוון שכלי חרס שנטמא לא ניתן להכשירו אלא על ידי נתיצה, הרי שלחבר המקפיד על טהרה מתעוררת בעיה כשתנורו נטמא. מן המשניות עולה פתרון בצורת תנור קונבנציונלי אשר ניתן בקלות יחסית לפרקו לגורמים ולהרכיבו מחדש. תנור זה, אף אם נאמר שהינו מחובר לקרקע, הרי שניתן בקלות יחסית לנתקו¹².

•

התמונה העולה באופן כללי מתוך המשניות היא של תנור אשר ניתן לטלטלו בקלות יחסית, ועם זאת נראה שהיה מחובר לקרקע בחיבור ארעי¹³.

ג. התנור בתלמודים

1. תנור שנתנו על פי הבור

המשנה במסכת כלים (פ"ה מ"ו) דנה בדין תנור שנתנו על פי הבור, ככל הנראה כדי להגדיל את נפחו הפנוי של התנור, כך שהבערה מתבצעת בבור והחום עולה לתוך התנור שמעליו. בין הבור לתנור ניתנה אבן שתפקידה להחזיק את התנור שלא ייפול לבור, אם שעומדת האבן על פי הבור ומהווה בסיס לתנור (פירוש המשניות לרמב"ם, שם), אם שנמצאת בין דפנות הבור

10. 'כפליים כיוצאי מצרים' בזמן אגריפס (פסחים סד, ב), ומספר התנורים היה בהתאם (אבות דר' נתן לה, א), כפי שמעיר ד"ר י. בראנד בספרו "כלי החרס בספרות התלמוד" עמוד תקסד הערה 292.
11. "וכלי חרש אשר תבשל בו ישבר" (ויקרא ו, כא), ופשוט שהיה נוטף מקורבן הפסח גם על התנור. כפי שמצאנו "נטף מרטבו על החרש וחזר אליו יטול את מקומו" (פסחים פ"ז מ"ב), והיו צריכים לשבור התנורים שלא לעבור על איסור נותר.
12. אמנם קשה לעתים להכליל ולהסיק מדיני טומאה וטהרה מסקנות מציאותיות (ראה תוספות בבא בתרא סה, א ד"ה לא מכר), אולם הדיון המוצע כאו מתבסס על המציאות המתוארת במשנה, ולא על ההלכות גופן.
13. אמנם אין התמונה חדה דיה לקבוע ציור זה באופן מוחלט, אולם מבט על כלל המקורות יחד מורה על כיוון זה.

לדופן התנור בלחץ, כך שהתנור אינו נופל לבור למרות שאין לו בסיס ליישב עליו (רש"י שבת קכה, א ד"ה נתנו על פי הבור). בעניין זה מביאה המשנה מחלוקת:

רבי יהודה אומר אם מסיק מלמטן והוא נסוק מלמעלן טמא. וחכמים אומרים הואיל והוסק מכל מקום טמא.

(כלים פ"ה מ"ו)

על כך אומרת הגמרא:

ובמאי קמיפלגי? בהאי קרא: "תנור וכירים יותץ, טמאים הם - וטמאים יהיו לכם". רבי יהודה סבר מחוסר נתיצה טמא, שאין מחוסר נתיצה טהור. ורבנן סברי טמאים יהיו לכם - מכל מקום. ורבנן נמי הכתיב יותץ, ההוא לאידך גיסא. דסלקא דעתך אמינא כיון דחבריה בארעא כגופא דארעא דמי, קא משמע לן.

(שבת קכה, א)

כהנחת יסוד מזהה הגמרא את המציאות במשנה לפיה התנור מתחמם מההיסק שבבור - "מסיק מלמטן והוא נסוק מלמעלן", כמציאות של תנור מחובר לקרקע (שם לא כן תצא האש ברווחים שבין הבור לתנור). עם זאת יש לשים לב לכך שר' יהודה מתייחס, לפי הסבר הגמרא, גם לתנור "מחוסר נתיצה" היינו תנור שאינו מחובר¹⁴. לענייננו ניתן ללמוד מסוגיה זו כי בבבל הכירו שימוש בתנור מחובר ובשאינו מחובר, אם כי טיב החיבור אינו ברור. עם זאת יש לזכור שסוגיה זו מיוסדת על המשנה ומתייחסת לסוג מסוים של תנור - תנור המונח על פי הבור.

2. גריפת תנור ביום טוב

המשנה בביצה (פ"ד מ"ה) אומרת כי ביו"ט "אין גורפין תנור וכירים". האיסור הוא משום "מתקן מנא"¹⁵ - גריפת התנור מאותם גופים המפריעים לפעולתו התקינה יש בה משום

14. ביסוד הסבר מחלוקת רבי יהודה ורבנן מניחה הגמרא שנחלקו בדרשת הכתוב (ויקרא יא, לה) "תנור וכירים יותץ, טמאים הם - וטמאים יהיו לכם". את דעתו של רבי יהודה מזהה הגמרא עם בעל המאמר הסתמי שבספרא (שמיני פרשה ח) על הפסוק הנ"ל, "מחוסר נתיצה טמא, שאין מחוסר נתיצה טהור" (ברקע הנחה זו עומדת ככל הנראה הקביעה "סתם ספרא ר' יהודה", החוזרת שמונה פעמים בבבלי). דרשתו היא כדלהלן - השורש נ.ת.צ. מתייחס לבנין ולכל דבר המחובר לקרקע. תנור מחובר יש לנתוץ, אם נטמא, וכל עוד לא בוצעה בו פעולת נתיצה הריהו "מחוסר נתיצה" וטמא. תנור שאינו מחובר אפשר לשבור, אך אי אפשר לנתוץ, ולא שייך לומר שהוא מחוסר נתיצה. מכאן עולה שהכתוב אשר התייחס לתנור תוך שימוש בפועל זה, לא לתנור נייד התכוון, ולא שייכים בו הדינים המיוחדים לתנור (מטמא באורו). החכמים אשר חולקים על רבי יהודה במשנה חולקים ממילא על דרשה זו, ודורשים את סופו של הכתוב "טמאים יהיו לכם". כאן לא הוזכרה נתיצה וממילא אין לחלק בין תנור מחובר ושאינו מחובר. מחיבור הנתונים עולה שרבי יהודה הסובר במשנה כי רק אם התנור נסוק מהאש שבבור הריהו מקבל טומאה כתנור, סובר שרק על תנור מחובר חלים דיני תנור. חכמים החולקים וסוברים שתנור המונח על גבי בור ובו היסק מקבל דיני תנור, אף שאין ההיסק עולה לתנור די הצורך. לכן הם סוברים שאף על תנור שאינו מחובר חלים דיני תנור. לדעת חכמים אשר אינם מחלקים בין סוגי התנורים, המילה יותץ לא בא למעט תנור שאינו קבוע. אדרבא, הייתה סברה לומר שתנור קבוע יטמא, ושאינו קבוע לא יטמא כיון שמחובר לקרקע. לכך נצרך הכתוב להוסיף "יותץ" ללמדך שהוא הדין לקבוע. על דרשתו של ר' יהודה לכתוב "טמאים יהיו לכם" נצרכת הגמרא למימרא של רב יהודה בשם שמואל, ואינה מביאה את המשך דרשת הספרי.

15. על פי הסבר הבבלי על משנה זו (ביצה לב, ב).

תיקון התנור (לדעת רבנן), ותיקון כלי אסור ביו"ט. עוד מוסיפה הגמרא שאם אי אפשר לאפות אלא אם כן גרפו, תותר הגריפה. על כך מביא הבבלי את הסיפור הבא:

דביתהו דרבי חייא, נפל לה אריחא בתנורא ביומא טבא. אמר לה רבי חייא:
חזי דאנא רפתא מעלייתא בעינא!
(ביצה לב, ב)

סיפור כמעט זהה מביא הירושלמי:

ברתיה דרבי חייא רבה, אתת מיפה גו תנור, אשכחה כיפה בגויה. אתת שאלת
לאביה, אמר לה: איזלין גרפין. אמרה לינה (-לו): יכלה? אמר לה: איזלין
כבשין. ידעה הוות, אלא דהוות בעי מישמע מן אבוה.

(ביצה פ"ד ה"ה; סב, ע"ג)

לבד מכך שהבבלי מייחס את המעשה לאשתו של רבי חייא, והירושלמי מייחסו לביתו, הרי בולטת העובדה שהבבלי מספר על אריח (רעף, חרס) אשר נפל ככל הנראה מגוף התנור, ואילו הירושלמי מוסר שהיה זה כיפה (-אבן). בראנד¹⁶ מסיק מכאן כי "יתכן גם שהם שני נוסחאות מעובדא אחת שנוסחה על ידי מי שמסרה, בהתאם לתנאי המקום שלו". בבבל, שם האבן נדירה, עשאוהו לדבריו מלבנים, ואילו בארץ ישראל היו נפוצים יותר תנורי האבן. הרי לנו שבארץ ישראל היו התנורים קבועים ואילו בבבל היו תנורי חרס אותם ניתן לטלטל.

•

לסיכום, ניתן לומר כי סתם התנור המופיע במשנה היה תנור מיטלטל, אשר היה לעתים מחובר לקרקע בחיבור ארעי. בתקופת התלמודים היו בארץ ישראל גם תנורי אבן, אולם מציאות זו לא הייתה נפוצה בבבל, שם היו התנורים מחרס בלבד. עובדות אלה יש בהם כדי להסביר את העובדה שלפי כתבי היד של הענף הבבלי 'המוכר את הבית לא מכראת התנור', כיוון שהיה ברור ללומד הבבלי שהתנור הינו חפץ שניתן לטלטל. הירושלמי, לעומת זאת, הכיר את תנורי האבן והתייחס לתנור כחפץ קבוע בלתי נפרד מהבית. כעין זאת אומרים התוספות (בכורות כב, ב ד"ה תירום) על חילופי גרסאות המשנה בבבלי ובירושלמי "ועוד יש לפרש דמחלוקת של בני בבל ושל בני א"י מהש"ס שלנו והש"ס ירושלמי", ומאוחר יותר אומר הרשב"א (שו"ת ח"א סימן רצח) "שהירושלמי לעתים מהפך את הסוגיות, ופעמים אפילו גירסת הברייתא ואפילו המשנה".

ד. גרסת התלמודים

כדי לאשר הנחה זו של פיצול נוסח המשנה והשתלשלותו בשתי מסורות, יש לעמוד על נוסח המשנה אשר עמד לפני הבבלי והירושלמי.

1. עדות התלמוד הבבלי

הבבלי על משנתנו מביא ברייתא¹⁷:

ת"ר: המוכר את הבית מכר את הדלת ואת הנגר ואת המנעול, אבל לא את המפתח. מכר את המכתשת החקוקה אבל לא את הקבועה, מכר

¹⁶ "כלי החרס בספרות התלמוד" עמוד תקמוז, הערה 66.

¹⁷ מופיעה בכל כתבי היד ללא שינויים מהותיים לענייננו, וכן הוא בתוספתא פ"ג בשינויים קטנים.

האיצטרוביל אבל לא את הקלת. לא את התנור ולא את הכירים ולא את הריחים. רבי אליעזר אומר: כל המחובר לקרקע הרי הוא כקרקע בזמן שאמר לו הוא וכל מה שבתוכו הרי כולן מכורין בין כך ובין כך לא מכר לא את הבור ולא את הדות ולא את היציע. (בבא בתרא סה, ב)

יש לשים לב שברייאתא זו דנה גם בדין הרחיים אשר לא נדונו במשנה¹⁸. אולם עיקר חידושה הוא בכך שהיא מציגה את הדין הסתמי במשנה כצד אחד במחלוקת רבי אליעזר ורבנן. לדעת רבנן, המוכר את הבית מכר את המכתשת החקוקה בלבד. רק מכתשת זו, שהינה כהגדרת רשב"ם (שם ד"ה המכתשת החקוקה) "סלע היוצא מן הכותל וחקק שם מכתשת", היא חלק אינטגרלי מכותלי הבית ונמכרת עמו. המכתשת הקבועה, לעומתה - זאת שקבעה וחיברה לבית - אינה נמכרת עמו, וכשם שקבעה רשאי הוא לנתקה. רבי אליעזר הוא שמנסח את הכלל המשתקף במשנתנו "כל המחובר לקרקע הריהו כקרקע". לפי כלל זה אף מכתשת קבועה נמכרת עם הבית. לפי הבבלי, אם כן, משנתנו היא משנת רבי אליעזר. לפי זה ברורה גם גרסת הבבלי במשנה לגבי מכתשת.

האם גם לגבי תנור יפעיל רבי אליעזר כלל זה? ברור שחכמים סוברים שלא מכר תנור, כיוון שאינו חקוק בבניין. יתכן שרבי אליעזר מודה לחכמים בתנור, כיון שמטלטל הוא ודינו זהה למכתשת המטלטלת. אם כך הם פני הדברים ניתן להסיק שהבבלי, שהעמיד את משנתנו כרבי אליעזר, גרס במשנה "לא את התנור ולא את הכירים", כפי שמופיע בכתב-היד של המשנה מהענף הבבלי ועל פי השערתנו¹⁹. פירוש בכיוון זה מציע רשב"ם על אתר (ד"ה רבי אליעזר).

עם זאת, יתכן באותה מידה כי רבי אליעזר הנוקט בכלל שכל המחובר לקרקע הרי הוא כקרקע, סובר שהוא הדין לתנור, וחולק גם בכך על חכמים. התנור בברייאתא לפי זה, תנור קבוע הוא. לדעת חכמים התנור אינו מכור, כיון שאינו חלק אינטגרלי מקירות הבית; ולדעת רבי אליעזר מכור התנור, כיון שהוא מחובר. הבבלי, שהעמיד את משנתנו כדעת רבי אליעזר, גרס במשנה לפי מהלך זה, "מכר תנור מכר כירים". פירוש בכיוון זה מובא בפירוש הנדפס כרבינו גרשום על הדף.

א. שכתר²⁰ כותב במסקנתו המתייחסת לגרסת הבבלי "ולכאורה אפשר לומר שמשנתנו מן המסופקות בגירסתן מקדמת דנא, וככה מסר רבי שתי הנוסחאות". לדעתנו, זוהי מסקנה שאין לה בסיס. לא מצאנו בתוך המשנה שבבבלי חילוף גרסא (למעט יוצא דופן אחד - כתב יד מינכן), וגם בגוף הסוגיה לא ניתן להוכיח לשום צד. מנין לנו לומר שבפני הבבלי עמדו שתי נוסחאות, ושהן יצאו מידי רבי?

2. עדות התלמוד הירושלמי

18. למעט על פי כתב-יד פירנצה.
19. אמנם קשה לפירוש זה מדוע נשנו התנור והכירים במחלוקת בברייאתא כשאר עוררים על דינם. לכך יפה פירושו של הרשב"א בתוספות (בבא בתרא סה, א ד"ה לא) לגבי רחיים: "דנקט להו משום דבעי למיתני ובזמן שאמר ליה הוא וכל מה שבתוכו כולן מכורים, ואפילו רחיים." מלבד זאת, הרי הוזכר גם מפתח שעליו אין עוררים.

20. "המשנה בבלי ובירושלמי השוות נוסחאותיה", עמוד רנ פסקא תריא.

סוגיית הירושלמי אופיינית לסוגיותיו של תלמוד זה בסדר נזיקין :

כיני מתניתא : מכר את המכתשת החקוקה אבל לא את הקבועה.

(בבא בתרא פ"ד ה"ג, יד ע"ג) ²¹

על באור המונח 'כיני מתניתא' עמד רי"ן אפשטין במבוא לנוסח המשנה (עמוד 441 ואילך). לדבריו, כוונת הירושלמי לפעמים לברייתא שמפרשת את המשנה, מוסיפה עליה, או חולקת עליה.

הירושלמי, שלא כבבלי, הביא את דעת חכמים בלבד. ברור איפה שחכמים חולקים על משנתנו וסוברים שלא מכר את המכתשת החקוקה. 'כיני מתניתין' בא אם כן במובן של ברייתא החולקת על משנתנו. מה עוד שלא ברור אם הכיר הירושלמי את המשך הברייתא כפי שהיא לפנינו בבבלי ובתוספתא, בתוספת דעתו של רבי אליעזר. בדרך זו מפרש ר"ש ליברמן²². רי"ן אפשטין (שם עמוד 442), לעומת זאת, מוסיף לסוגיה כפירוש: "ורבי אליעזר ("אלעזר") חולק, ומשנתנו, פ"ד מ"ג, כרבי אליעזר". 'כיני מתניתין', מבאר הוא במקרה זה, בא כהוספה ופירוש. דבריו של אפשטין מתאשרים על ידי הגרסא שבכתב יד אסקוריאלי לירושלמי נזיקין, שם הגרסא :

מני מתניתא מכר את המכתשת (הקבועה) החקוקה אבל לא הקבועה וכו'

שניים המה השינויים. ראשית מצוין בסוף הפסקא "וכו'", כלומר הירושלמי רומז להמשך הברייתא. שנית, הגרסא היא 'מני מתניתין', הווי אומר מטרת הסוגיה לזהות את בעל המשנה ולא להביא דעה הפוכה. ברור אם כן שכיוונה הסוגיה להמשך הברייתא - לדעתו של רבי אליעזר. אלו הם בדיוק דברי אפשטין. ליברמן²³ העיר לגבי זה "צריך להיות כיני מתניתא' וכו'". את דבריו נימק "הכ"ף והנו"ן נתחברו למ"ם, והוא שיבוש רגיל בירושלמי"²⁴.

לכל השיטות, אין בידינו דבר לעניין התנור. שהרי אף אם נאמר שלפני הירושלמי עמדה הברייתא כולה, ולדעתו של רבי אליעזר כיון להשוותה למשנתנו, הרי חסר לנו הנתון העיקרי - דעתו בתנור וכיריים (כפי שהוכחנו בביאור שיטת הבבלי). כל שכן אם נבאר שהירושלמי הביא ברייתא מנוגדת למשנה, ולא נוכל לשער גרסתו לגבי התנור שבמשנה.

•

עולה, שלא ניתן להוכיח את ההשערה בדבר שינוי הנוסח על פי ארץ ישראל ובבל מתוך מהלך הסוגיה בתלמודים עצמם. עם זאת לא מצאנו בתלמודים גם סתירה להשערה זו, אשר התבססה על המציאות.

ה. הנוסח בתקופת הגאונים והראשונים

21. על פי הדפוס. כן הוא בכת"י לידן שעל פיו הודפס הירושלמי בונציה כידוע.
22. תוספתא כפשוטה לבבא בתרא עמוד 358.
23. בהערות שכתב בסוף הירושלמי נזיקין עמוד 197 בפסקא לשורה 15.
24. דרך שלישית מציע הרב שכטר הנ"ל (שם). לדבריו, 'כיני מתניתין' בא במשמעות של פירוש המשנה, אולם הפירוש הוא על פי דברי חכמים שבברייתא. כלומר, הירושלמי מזהה את משנתנו כחכמים. לפי דבריו יש לכתוב את המשנה כולה מחדש.

מאחר ולא עלה בידינו להוכיח או לסתור את הטענה מתוך גוף הסוגיה, יש לעיין בנוסח משנתנו כפי שמצוטט בתקופת הגאונים והראשונים ולנסות לעקוב אחר התפלגות הנוסחאות.

ב'הלכות פסוקות' לתלמידי רב יהודאי גאון²⁵ הנוסח הוא "מכר את התנור את הכיריים" כנוסחאות מהענף הארצישראלי(!). נוסח זה הוא שעמד בסוף התקופה לפני רב האי גאון ב'ספר המקח והממכר' (שער ט). רב האי גאון, לאחר שהביא את נוסח המשנה, מוסיף ומזהיר:

ואין לסמוך על הברייתא דגרסינן בה 'מוכר את המכתשת החקוקה אבל לא את הקבועה אבל לא מכר לא את התנור ולא את הכיריים', **אין הלכה כמותה, לפי שהיא סותרת את המשנה** וקיימא לן הלכה כסתם משנה.

התפצלות נוסח אנו מוצאים ב'הלכות גדולות'. הנוסח בכת"י רומי²⁶ ובדפוס ונציה²⁷ הוא "מכר את התנור מכר את הכיריים", כנוסח כתבי היד הארצישראלים של המשנה וכנוסח 'הלכות פסוקות'. בדפוס ברלין²⁸ הנוסח הוא "מכר את התנור ולא את הכיריים", נוסח שאין לו כל מובן כפי שהוא²⁹. כת"י מילאנו³⁰ כנוסח דפוס ברלין אך עם תוספת. שם הנוסח "מכר את התנור ולא את הכיריים ולא את הריחים". שני נוסחים אחרונים אלו, דפוס ברלין וכת"י מילאנו, מייצגים ענף נוסח מאוחר לזה שמייצגים כת"י רומי ודפוס ונציה, ענף המכיל תוספות ושינויים רבים³¹.

הנוסח כפי שהוא בקבצי המשנה ובגאונים היה גם לפני הרי"ף³² והר"י מיגאש.

עדות לגרסא מהמשניות שבבבלי אנו מוצאים לראשונה רק במאה ה-12 באשכנז, בפירוש רשב"ם למשנתנו. אחר כך היא מופיעה בתוספות על הדף (תוספות טוך) שעדיין מכיר שתי גרסאות, ובאור-זרוע³³.

מחוץ לצרפת ואשכנז הגרסא המוכרת ממשיכה להיות גרסת הגאונים והיא מופיעה אצל הרמב"ם³⁴, הרמ"ה, רבי ישמעאל בן חכמון³⁵, וכן אצל הרי"ד³⁶ באיטליה.

25. על פי כת"י ששון 263, הוצאת מקור עמוד צה. לדעת דנציג (ני דנציג מבוא לספר הלכות פסוקות עם תשלום הלכות פסוקות, ירושלים וניו יורק תשנ"ג, עמודים 31, 109-110, 122-123) הספר נתחבר או נרשם בידי תלמידי גאון אך תחת פיקוחו. לדעת ברודי (ני ברודי "מחקר ספרות ההלכות מתקופת הגאונים" בתוך תרביץ סד תשנה עמודים 139-148) נערך הספר מחוץ לבבל והגיע לשם כמאה שנה לאחר רב יהודאי.

26. כת"י וטיקן 132. לא הודפס עד כה. ר"ע הילדסהיימר באפרט לא התייחס אליו.

27. דפוס ראשון ונציה ש"ח, ודפוס ורשה המועתק ממנו. הוצאת מכון ירושלים מבוססת על דפוס זה. (כך גם מצטט הגר"א בחושן משפט סימן ריד).

28. דפוס ברלין תרמ"ח-תרנ"ב, מהדורת ע. הילדסהיימר. מבוסס על כת"י וטיקן 142.

29. הרב כרמיאל כהן הציע שהסופר יצר הרמוניזציה על פי המבנה הכללי של המשנה, "מכר את הדלת אבל לא... מכר את המכתשת הקבועה אבל לא... מכר את התנור ולא..." וראה להלן הערה 42 הצעה שונה.

30. כת"י מילנו 14. נוסח היסוד למהדורתנו החדשה של ע. הילדסהיימר (הנכד).

31. ראה אילן הנוסח שהציע ברודי (מחקר ספרות ההלכות עמ' 151).

32. הלכות הרי"ף, מהדורת הרב נ. זק"ש, וכן הוא גם בדפוס הרי"ף. בהלכות הרי"ף כת"י ניו יורק חסרה הפיסקא המתייחסת לתנור.

33. חלק ד פסקי בבא בתרא, בתוספת "ולא את הרחיים".

הרמב"ן מביא את הגרסא "החדשה" ומכאן ואילך מופיעה היא אצל ראשוני ספרד, ר"י קרקושא (עוד בחיי הרמב"ן), ואח"כ אצל הרשב"א (שמזכיר גם קיום גרסא אחרת), ה'מגיד משנה' (על הלכות מכירה כה, ה), והר"ן.

הקו המסתמן על פי נתונים אלו הוא שינוי הנוסח במשנה בתקופת רשב"ם. עיון מדוקדק בדברי רשב"ם מחזק חשד זה. כך הוא כותב:

הכי גרסינן: "לא את התנור ולא את הכיריים", **דכל הנך מיטלטלין הן**. והכי נמי תניא בתוספתא. ובסדר המשנה גרס **מכר** תנור מכר כיריים, ולא נהירא. ואם איתא, צריך לאוקמה במחוברת לקרקע. (סה, א ד"ה הכי גרסינן)

מעיון בדברים ניתן ללמוד שלוש עובדות: ראשית, בסדר המשנה³⁷ שעמד לפני רשב"ם עצמו היה הנוסח "מכר תנור מכר כיריים". שנית, רשב"ם הוא שהחליט לשנות את הגרסא ל"לא את התנור ולא את הכיריים". נקודה נוספת שניתן ללמוד מדבריו היא המניע להגהתו.

ביסוד הדברים עמדה ההנחה שתנור וכיריים הנם חפצים מיטלטלים³⁸. הנחה זו, לבד שיש לה רגלים במקורות, התבססה כנראה גם על דברי זקנו רש"י אשר סתם במספר מקומות בפירושו לגמרא שתנור הינו חפץ מיטלטל³⁹. רשב"ם בעקבותיו חזר בפירושו לבבא בתרא על יסוד זה, מלבד במשנתנו, בעוד שני מקומות (נו, א ד"ה תנור וכיריים; סה, א ד"ה אבל לא את המטלטלין). יצוין כי רש"י במקום נוסף (חולין קכג, ב ד"ה תנור) מבאר את כוונתו, "תחילתו עשוי כלי כקדרה ומטלטל וכשבא לקובעו מעמידו בארץ ומדביק טיט סביביו ומעבהו וקרי ליה טפילה שמטפלה ומחברה לו" וכך מכוונים דברינו לעיל.

רשב"ם הביא ראיה לדבריו גם מן התוספתא אשר הובאה בגמרא⁴⁰. בתוספתא אכן מוזכר שתנור וכיריים אינם מכורים וממנה 'תוקנה' משנתנו. זכר לדבר אנו מוצאים בזנב שנדד

34. בנוסח המשנה שבפירושו המשניות ובהלכות מכירה כה, ה.
35. ר' ישמעאל בן חכמון היה, לדברי המהדיר, מחכמי מצרים - ככל הנראה מבית מדרשו של הרמב"ם ודורו.
36. פסקי ר' ישעיה דטראני עמוד רכא.
37. על הביטוי "סדר המשנה" ראה "כתבי יד ומסורות נוסח של המשנה" עמוד 227 ואילך. ועיין שם עמוד 231, שהראשונים לא הגיהו את המשניות על פי "סדר המשנה".
38. בראנד ("כלי החרס בספרות התלמוד" עמוד תקסא הערה 258) מסיק שנוסח "לא מכר" הוא הנוסח הנכון. את דבריו מנמק הוא: "שכן התנור הוא בר טילטולי". בהקדמתו לספר (עמוד 22) הוא כותב: "...משום כך אין אפשרות לקבוע את הנוסח המקורי ע"פ כתב יד ויהיה אפילו העתיק ביותר; אבל אפשר לקבוע אותו בעזרת חקר הצדדים הריאליים של הכלי הנידון. כמה דוגמאות: משנת בבא בתרא ד, ג: "המוכר את הבית... ולא את התנור ולא את הכיריים". נוסח אחר: "מכר תנור וכיריים". **בידענו את צורת התנור מתקופת המשנה שהיה חלול ומטולטל, אפשר לנו לקבוע לפי כללי ההלכה, בבטחון גמור, את הנוסח הראשון.**
- בראנד שבא בגישה מדעית לכאורה, הלך למעשה בדרכו של הרשב"ם. נוכחנו שדרך זו, אף כי חשובה ויסודית היא, אינה יכולה להוות כלי מחקר יחיד. יש לשקול את מכלול הנתונים לפני שניתן לקבוע בבטחון גמור דברים אלו ובודאי שאי אפשר להתעלם במודע מעדי נוסח ישירים ועקיפים העומדים לרשותנו.
39. פסחים לא, ב ד"ה פת פורני; תענית יט, א ד"ה תנורי פסחים; כתובות עב, א ד"ה ריחיים ותנור; גיטין לו, א ד"ה לתנור.
40. על נוהג זה של רשב"ם - השוואת המשנה עם התוספתא ותיקון הנוסח בעקבות זאת, עיין א.א. אורבך, בעלי התוספות, עמוד 50, ושם הערה 38*.

למשנתנו מן התוספתא, כשנדדו משם התנור והכיריים, הלא הוא הרחיים (לעיתים הגורם לתופעה מעין זו הוא ההשגרה, אולם נראה שאין הדבר בנדון דידן כפי שעולה מהמשך הדברים). רחיים אלו, אשר מופיעות בתוספתא בלבד, צצות במשנה בכתב יד פירנצה אשר מתאים להגהת רשב"ם⁴¹. גם התוספות (בבא בתרא סה, א ד"ה לא מכר) מצטטים "לא מכר לו את התנור ולא את הכירים ולא את הריחים"⁴² וגם גוף הדברים מתייחס לתנור, כיריים ורחיים⁴³. כן הוא גם באור זרוע⁴⁴.

עתה הראנו לדעת, כי שינויי הגרסאות שהופיעו במשניות שבבבלי אינם משינויי מציאויות בין ישראל לבבל. כתב יד מינכן, שהיה יוצא דופן בענף שלו, לא ללמד על עצמו יצא אלא ללמד על הענף כולו יצא. שינויים אלו נעשו על ידי רשב"ם אשר עליו כתב רבינו תם בהקדמתו לספר הישר:

ושרא ליה מריה לרבינו שמואל, כי על אחת שהגיה רבינו שלמה הגיה הוא עשרים. ולא עוד, אלא שמחק הספרים⁴⁴. (חלק החידושים עמוד 9)

ו. סיכום

ממשנת המוכר את הבית הגיעו אלינו שתי נוסחאות הפוכות המתייחסות לתנור וכיריים. לפי האחת המוכר את הבית מכר תנור ומכר כיריים, ולפי האחרת אין התנור והכיריים מכורים. את הנוסחה הראשונה מצאנו בקבצי המשנה השלמים, ואת רעותה מצאנו במשניות שבבבלי. עובדות אלו רמזו על אפשרות של מסורת נוסח ארצישראלית ומסורת נוסח בבילית. כדי לברר אפשרות זו עקבנו אחר "סתם" התנור והכיריים כפי שהצטיירו במשניות ואחר כך בתלמודים. התמונה שעלתה מהמשניות היא של תנור מטלטל אשר

41. את ההשגות על טיבו של כתב יד זה הביא פרופ' ד. רוזנטל בהקדמתו להוצאת כתב היד. את הטענות מנתב הוא בעיקר כלפי סדר נזיקין. בסיכום הדברים כתב: "נמצאנו למדים שיש לבדוק את נוסחאות כת"י פלורנץ מבחינת טיבן ואיכותן".

42. על דרך זו יש להבין את השתלשלות תיקוני הגרסאות בהלכות גדולות שתוארו לעיל. בכת"י רומי 132 ובדפוס ונציה הופיעה המשנה כפי הנוסח הקדום. שני נוסחים אלו מייצגים ענפים שונים של נוסחי בה"ג ומעידים כשני עדים נאמנים על הנוסח המקורי. בענף מאוחר בתולדות הנוסח, אליו מתייחסים דפוס ברלין וכת"י מילנו, מצוי התיקון "ולא את הכיריים" והופך את המשפט לחסר משמעות הגיונית. נראה כי המילה "ולא" היא גליון שחדר שלא במקומו באב הנוסח המשותף לשניהם. גליון זה במקורו הביא את גרסת רשב"ם ובעלי התוספות. שוב אותו "זכר לדבר" - הרחיים בדפוס ברלין, אשר עומדות ומעידות על נדידת המשפט שהובא בראשונה בתוספתא.

43. תופעה דומה אנו מוצאים ברמב"ם. בהלכות מכירה (כה, ה) פסק "המוכר את הבית מכר את התנור ואת הכיריים". הטור (חושן משפט סימן ריד) מצטט את הדברים "לשון הרמב"ם ז"ל: המוכר בית מכר תנור כירים ורחיים". ועל כך צועק הבי"ח (שם ד"ה לשון הרמב"ם ז"ל) "דבנוסחאותינו בדברי הרמב"ם לא כתב רחיים, גם רשב"ם כשהעתיק גירסת מכר תנור וכיריים שהיא גירסת הרמב"ם לא הזכיר רחיים, והתוספות בהעתקתם לגירסא זו כתבו בפירוש 'אבל לא הרחיים'".

44. הסבר זה מוקשה לכאורה מכתב יד פירנצה שבו נוסחת רשב"ם. בסוף הכרך הראשון, בו מצוי סדר קדשים כתב הסופר קולופון ובו התאריך תתקלו (או תתקלו) היינו 1177. פירוש רשב"ם לבבא בתרא נכתב לאחר שנת 1105, שנת פטירת רש"י שהרי מזכירו בברכת המתים (אורבך, בעלי התוספות הנ"ל עמוד 50 ושם הערה 33). אולם אין צורך להידחק לטווח תאריכים זה. פרופ' ד. רוזנטל מוכיח בהקדמתו הנ"ל שהקולופון מתייחס לסדר קדשים בלבד. לדבריו "נעלה אפוא מכל ספק שסופרו של סדר נזיקין (ראובן) אינו הסופר שכתב את כרך א (יצחק?) והקולופון מיום כב אלול תתקלו מתייחס אך ורק למסכתות מסדר קדשים".

חברוהו לקרקע בחיבור ארעי שניתן לנתקו ללא קושי. מעיון בתלמודים עלה שבבבל לא הכירו ככל הנראה את תנורי האבן בשימוש יומיומי, מה שאין כן בארץ ישראל. נתונים אלו, של תנורי אבן קבועים בארץ ישראל ותנורי חרס מטלטים בבבל - בתקופת התלמודים - יש בהם כדי לחזק את החשד של שינוי בנוסח המשנה בין בבל לארץ ישראל בתקופת התלמודים, בהתאם לתנאי המקום. נתונים אלה עולים בקנה אחד עם מסורות הנוסח שבענף הבבלי והארצישראלי.

כדי להוכיח נקודה זו בדקנו את נוסחי התלמודים גופם ואחר כך את הנוסחאות שעמדו לפני הגאונים והראשונים. **בדיקה זו הפכה על פיה את הנחתנו.** בעוד שמגוף הסוגיות לא ניתן היה לעמוד על נוסח המשנה בתלמודים, הרי שעלתה העובדה כי הן גאוני בבל והן ראשוני הראשונים לא הכירו את נוסח המשניות שבבבל. הוכחנו כי נוסח זה צמח באשכנז על ידי רשב"ם וממנו תוקנו המשניות שבבבלי⁴⁵.

45. יצוין כי בפרק ה משנה א אנו מוצאים שינוי דומה בדין הפרדות כשמכר קרון. שלא כבנידון דידן עמד שינוי זה כבר לפני האמוראים, אשר דנו על כך בסוגיא על אתר. עיין ב'מגיד משנה' (הלכות מכירה כז, א) המדמה פרדות לקרון כתנור וכיריים לבית וכפי הציור שהוצע. לפי זה הקושי שעמד לפני רשב"ם והביאו להגיה את משנתנו בטל מעיקרו.